

**В. К. Ігонін**, здобувач при кафедрі адміністративного права  
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого

### **ІДЕОЛОГІЧНІ (ДОКТРИНАЛЬНІ) ДЖЕРЕЛА МИТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

*У статті розглянуто проблемні питання визначення джерел митного права. Звернено увагу на ідеологічні аспекти джерел, митно-правові відносини.*

*В статье рассмотрены проблемные вопросы определения источников таможенного права. Обращено внимание на идеологические аспекты таких источников, а также таможенно-правовые отношения.*

*The topical issues of determination of customs law sources are considered in the article. Attention is drawn to the ideological aspects of such sources, as well as customs and legal relations.*

**Ключові слова.** Джерело права, принципи права, розвиток джерел національного права.

**Вступ.** Нагальною потребою часу є необхідність оновлення національного митного законодавства на засадах Конституції України і приведення його у відповідність до міжнародних стандартів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, митного права ЄС. У зв'язку із цим актуального наукового значення набуває розгляд питань доктринальних (ідеологічних) джерел розвитку митного правового регламентування в Україні, що й становить мету даної публікації.

Проблеми модернізації вітчизняного митного права висвітлювались у працях Є. В. Додіна, Ю. М. Дьоміна, С. В. Ківалова, Б. А. Кормича, А. В. Мазура, В. Я. Настюка, Д. М. Приймаченка, М. Г. Шульги та деяких інших українських учених-юристів. Однак спеціально питання ідеологічних джерел національного митного права не розглядалися ще жодним науковцем.

**Постановка завдання.** Ідеологічний аспект поняття “джерело права” передбачає необхідність вивчення сукупності принципів права, рівня суспільної правосвідомості, політико-правових поглядів тощо [1, 3]. В. С. Нерсисянц акцентує увагу на тому, що юридична доктрина була головним джерелом континентальної системи права з часів римського права до XIX ст., коли на зміну їй прийшов закон (форма нормотворчості державних органів) [2, 134–135]. Іншими словами, концептуальні погляди юридичної науки поряд з правовими звичаями тривалий час в історії розвитку людства були визначальними чинниками правозастосування, формою існування права (загальнообов'язкових правил поведінки). І хоча за часів СРСР панувала доктрина суворого юридичного позитивізму, згідно з якою єдиним джерелом права вважався акт правотворчості компетентного органу влади, цього не можна сказати про сьогоднішній день, коли Конституцією України закріплено основоположні принципи концепції природного права, що визначають зміст розвитку національного законодавства і правозастосування.

© **В. К. Ігонін, 2010**

**Результати дослідження.** Обґрунтованими, на нашу думку, є погляди тих дослідників, які визнають джерелами національного права правові позиції, сформульовані Конституційним Судом України у процесі вирішення ним справ конституційної юрисдикції (при офіційному тлумаченні Конституції й законів України, розгляді щодо конституційності актів Верховної Ради України, Президента й Кабінету Міністрів України) [3, 4, 11]. Зазначене стосується митного права, оскільки в практиці діяльності Конституційного Суду України є рішення й у справах, пов'язаних зі сферою митного регулювання.

Так, у п. 6 мотивувальної частини Рішення від 23 червня 2009 р. № 15-рп/2009 (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита) Конституційний Суд України визначив правову позицію про те, що конституційне повноваження Кабінету Міністрів України стосовно забезпечення проведення податкової політики, встановлене в п. 3 ст. 116 Основного Закону України, не передбачає права Уряду встановлювати загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) або визначати окремі елементи правового механізму їх регулювання [4].

Доктринальне значення для розвитку національного митного законодавства та практики діяльності українських митних органів мають також правові позиції Європейського Суду з прав людини, які передбачають необхідність приведення внутрішньої практики митної діяльності у відповідність до загальноновизнаних принципів міжнародного права, зумовлюють виплату державами – учасниками Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [5] відповідних сатисфакцій громадянам і підприємствам [6, 39–58].

Як зазначає В. В. Головін, концептуальне значення для митної справи в Європі має тлумачення Європейським Судом таких загальних принципів ЄС:

- принцип права, який стосується недискримінації громадян, тобто рівності всіх приватних осіб;
- принцип свободи, що передбачає забезпечення вільного руху товарів та осіб у межах митного союзу в ЄС;
- принцип координації, який має на увазі впорядкування дій країн-членів, у тому числі у сфері митного регулювання, оскільки невиконання цих зобов'язань шкодить підвалинам правопорядку ЄС;

– принцип заборони двічі застосовувати санкції за одне й те ж саме правопорушення або двічі вимагати однієї й тієї ж виплати;  
– принцип справедливості;  
– принцип відповідності митному законодавству ЄС, коли тексти правових актів можуть бути предметом неоднозначного тлумачення [7].

Так, прецедентного значення для окреслення меж повноважень митних органів України набуло Рішення Європейського Суду від 25 лютого 2003 р. у справі Функе (Funke) проти Франції. У зв'язку з розслідуванням можливих порушень законодавства про зарубіжні фінансові операції служба митниці разом з представником судової поліції 14 січня 1980 р. провели обшук за місцем проживання пана Функе та його дружини. Вилучено низку документів і предметів. У квітні 1982 р. митна адміністрація отримала від Суду розпорядження про арешт майна цього громадянина на суму 100 200 французьких франків для забезпечення сплати митних штрафів. Банківські рахунки пана Функе із серпня 1982 р. були заблоковані, а на його нерухоме майно накладено арешт. Ці заходи знято лише в липні 1990 р. за заявою його дружини.

Вирішуючи справу, Європейський Суд у п. 56 і 57 свого Рішення засвідчив, що визнає право держав удаватися до деяких заходів, наприклад таких, як огляд житла й вилучення речових доказів для встановлення правопорушення у сфері валютних операцій і переслідування винних у судовому порядку. Але при цьому необхідно, щоб у законодавстві та практиці було достатньо гарантій для захисту від зловживань. *Митна адміністрація Франції на той час мала значні права: зокрема, сама визначала, які провадити перевірки, коли, скільки і протягом якого часу.* Митна адміністрація ніколи не пред'являла пану Функе прямих звинувачень у порушенні відповідного валютного і фінансового законодавства, а одразу застосувала заходи втручання в особисте життя громадянина. Тим самим констатовано порушення митною службою Франції ст. 8 Конвенції, відповідно до якої кожна людина має право на повагу особистого й сімейного життя, недоторканність житла й таємницю кореспонденції [8].

Із цієї правової позиції Європейського Суду випливає, що й у митному законодавстві України необхідна послідовна реалізація принципу співмірності, щоб митні органи застосовували примус до суб'єктів митних операцій тільки з урахуванням ступеня вчиненого правопорушення і з обов'язковим попереднім застосуванням запобіжних заходів щодо неприпустимості протиправної поведінки (методу переконання) [9, 73].

Європейський Суд прийняв низку рішень з питань визначення умов оподаткування імпорту товарів між державами – членами ЄС та інших постанов щодо розв'язання проблем митного регулювання. Наприклад, допустимими митними зборами, на думку Суду, є лише ті, які задовольняють одну з таких умов: а) збір є частиною національної податкової системи, що рівною мірою стосується і внутрішніх, і аналогічних товарів, які імпортуються; б) збір – це компенсація за послуги, фактично надані суб'єктові економічної діяльності, і стягується в сумі, пропорційній наданій послугі; в) збір компенсує витрати на інспекційні заходи, передбачені зобов'язаннями країн – членів Співтовариства в правових актах ЄС (справи: Case 7/68, Commission v. Italy [1968] ECR 423; Cases 2 and 3/69, Social Fonds voor de Diamantarbeiders v. SA Ch. Brachfeld & Sons [1969] ECR 211; Case 24/68, Commission v. Italy [1969] ECR 193; Case 18/87, Commission v. Germany [1988] ECR 5427 та ін.) [10, 35–39].

В ідеологічному значенні джерелом митного права виступають природні (непорушні й невідчужувані) права та свободи людини, закріплені в розд. II Конституції України. Це пояснюється тим, що вони, з одного боку, визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її органів (ч. 2 ст. 3 Основного Закону країни), а з іншого – мають фундаментальне значення для формування всієї правової системи держави й митного права зокрема (ст. 8 Конституції України).

Ідеологічним (доктринальним) джерелом митного права є його принципи – вихідні, головні ідеї галузі, що лежать у його підґрунті і знаходять свою реалізацію на рівні правосвідомості, правових норм і правовідносин [11, 11–18]. З одного боку, принципи митного права виражають закономірності встановлення й дії митних норм як правових регуляторів у системі права України, а з іншого – являють собою найбільш загальні (універсальні) положення, що застосовуються в будь-якій підгалузі (інституті) митно-правового регламентування, обов'язкові для всіх без винятку суб'єктів митного права. Принципи останнього прямо визначаються митними законами або безпосередньо впливають з їх змісту [12, 84].

Отже, митні правові принципи, на наш погляд, – це узагальнююче відображення, синтезуючі засади, ідеологічне підґрунтя чинної системи правової регламентації митної справи в Україні. Вони є результатом інтелектуального осмислення й закріплення суб'єктом законодавчої ініціативи засад організації національної митної системи, втіленням сутності митної політики держави, ціннісними підвалинами забезпечення верховенства прав та свобод особи в царині митної справи.

Митне право, будучи важливим елементом загальної системи права України, зазнає впливу на процес свого розвитку таких *універсальних правових принципів*, визначених Основним Законом України, як законність, демократизм, верховенство права, гуманізм, пріоритет загально визначених міжнародних норм і правил тощо [13, 18–21].

*Принцип законності* в галузі митної справи передбачає не лише обов'язок органів митної служби, громадян, представників підприємств – учасників зовнішньоекономічної діяльності вступати в конкретні митні правовідносини на підставі норм законодавства, а й необхідність суб'єктів установаження норм цієї галузі права дотримуватись законодавчо визначених процедур здійснення нормотворчої діяльності, а також

видання митних нормативно-правових актів виключно в межах повноважень та у формах, окреслених Конституцією й іншими законами України (ч. 2 ст. 19 Основного Закону).

*Принцип демократизму* в разі встановлення митних правових норм потребує врахування волі народу як єдиного джерела влади в Україні (ч. 2 ст. 5 Конституції України). Іншими словами, в митних законах і підзаконних митних правових актах мають відбиватися прагнення переважної частини українського суспільства щодо того чи іншого порядку реалізації митної справи в Україні (наприклад, про входження в ті чи інші митні союзи, утворення зон вільної торгівлі, безмитних територій, надання митними органами митних послуг тощо). Разом з тим дія цього принципу безпосереднього народовладдя в галузі митної справи обмежена. Зокрема, відповідно до ст. 74 Основного Закону України, недопустимо виносити на всенародний референдум питання про встановлення розмірів митних зборів та інших платежів у державний бюджет [14, 66–70].

*Принцип верховенства права* (ч. 1 ст. 8 Конституції України) стосовно правового регулювання митної справи потребує закріплення в нормах митного права ідеології “публічно-сервісної галузі” [15], спрямованості діяльності митних органів України на забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, наприклад тих, які пов’язані зі свободою вибору місця проживання й пересування, свободою підприємницької діяльності, непорушністю права власності тощо.

*Принцип гуманізму*, відповідно до якого людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України), потребує втілення в митному законодавстві України таких засад: а) заборона вільного переміщення через митний кордон держави зброї, наркотичних засобів, прекурсорів, речовин і предметів, які можуть завдати шкоду життю і здоров’ю людей, навколишньому природному середовищу, тваринному світу; б) запровадження пільг і спрощеного порядку переміщення й митного оформлення гуманітарної допомоги; в) існування прискорених процедур митного контролю особистих речей і багажу громадян, які перетинають митний кордон у некомерційних цілях (туристів); г) визначення не пов’язаних з обмеженням особистої свободи видів покарань для осіб – порушників митних правил, крім випадків учинення особливо тяжких правопорушень – митних злочинів, тобто переважно штрафного характеру відповідальності за вчинення порушень митних правил та ін.

Реалізація у сфері правового регулювання митної справи *конституційного принципу пріоритету загальновизнаних норм міжнародного права перед національними* (ч. 1 ст. 9 Основного Закону України) означає необхідність розвитку джерел національного митного права (прийняття законів та підзаконних актів у цій царині) на засадах міжнародно-правових норм і стандартів регламентації митної діяльності, санкціонованих до застосування Верховною Радою України (зокрема, документів СОТ), а також їх гармонізації й уніфікації з відповідними джерелами права ЄС [16, 1, 6].

Основним джерелом митного права ЄС є Митний кодекс Європейського Співтовариства, який прийнято рішенням Європейського парламенту й Ради Європи від 23 квітня 2008 р. № 450/2008 (Modernised Customs Code) [17, 1]. Оновлений Митний кодекс розроблено з урахуванням потреб усунення бюрократичних перешкод на шляху вільного здійснення підприємницької діяльності в межах Об’єднаної Європи.

У новому МК ЄС уперше на рівні Співтовариства встановлено норми про відповідальність за порушення митних правил ЄС, а також санкції (penalties), які застосовуються до правопорушників. Установлено, що санкції за такі порушення мають бути ефективними, пропорційними й превентивними. Згідно зі ст. 21 Кодексу кожна з держав – членів ЄС самостійно встановлює санкції за порушення митних правил, однак серед них мають бути такі їх 2 форми: а) штрафи, які стягуються митними органами в певних випадках або замість кримінальної відповідальності; б) скасування, припинення або зміна дозволів (ліцензій) на певні види діяльності, наданих суб’єктові господарювання.

Іншим нововведенням МК є закріплення правила про загальнообов’язкову силу рішення митного органу будь-якої держави – члена ЄС у межах всієї території Союзу. Кожна зацікавлена особа може звернутися до компетентного митного органу за своїм місцезнаходженням з метою отримання рішення на її користь, яке є обов’язковим на всій території Співтовариства.

З урахуванням процесів запровадження електронної системи декларування товарів, електронної форми обміну даними між митними органами держав-членів, зокрема Системи контролю експорту (Export Control System, ECS), і створення в майбутньому інформаційних порталів і пунктів комплексного обслуговування в ЄС введено попередню експортну декларацію. Вона, як і в разі ввезення товарів на територію ЄС, повинна подаватися до того, як товари будуть доставлені безпосередньо до митного кордону Співтовариства [18, 1, 11].

Іншими джерелами митного права ЄС є:

- Єдиний митний тариф ЄС, який прийнято Радою Європи 23 липня 1987 р. (набрав чинності 1 січня 1988 р.);
- Регламент Ради (ЄЕС) № 918/83 від 28 березня 1983 р., який установлює систему звільнень від обкладення митом у Співтоваристві;
- рішення Європейського Суду;
- міжнародно-правові акти у сфері митної справи, підтримані ЄС (Угода СОТ про передвідвантажувальну інспекцію, яка запроваджена в ЄС Регламентом № 3287/9432; Угода про застосування ст. VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р.; Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС); Угода про застосування ст. VI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р. (Угода про антидемпінг); Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням

книжки МДП, схвалена від імені Співтовариства Регламентом Європейської економічної комісії № 2112/787 та ін.) [19, 33–37].

Україна обрала курс на набуття асоціативного членства у Співтоваристві. У зв'язку з цим джерела митного права ЄС визначають зміст діяльності з удосконалення й розвитку національного митно-правового регулювання.

У митних законах і підзаконних нормативно-правових актах реалізації потребують також *спеціальні галузеві принципи митного правового регулювання*, визначені у ст. 4 Митного кодексу України, зокрема: 1) виключної юрисдикції України на її митній території; 2) виключної компетенції митних органів України щодо здійснення митної справи; 3) єдиного порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України; 4) системності; 5) ефективності; 6) забезпечення гласності і прозорості діяльності митних органів України.

**Висновки.** На підставі наведеного під джерелами митного права в ідеологічному значенні можна розуміти митні угоди, регламенти та інші правові акти, опрацьовані в рамках функціонування СОТ та ЄС, конституційно-правові принципи, спеціальні принципи галузі митного права, правові позиції Конституційного Суду України, практику Європейського Суду з прав людини, а також основні права та свободи людини і громадянина, визначені Конституцією України й міжнародно-правовими актами.

#### Література

1. Калинин А. Ю. Форма (источник) права как категория в теории государства и права [Текст] / А. Ю. Калинин, С. А. Комаров // Правоведение. – 2000. – № 6 (233). – С. 3–10.
2. Нерсисянц В. С. Теория права и государства [Текст] / Нерсисянц В. С. – М. : Норма, 2001. – 272 с.
3. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Васильченко О. П. / Київ. нац. ун-т. – К., 2007. – 19 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пп. 3.5 і 3.6 п. 3 ст. 3 “Прикінцеві положення” Закону України “Про Митний тариф України”, абз. 8 ч. 2 ст. 9 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” (справа про тимчасову надбавку до чинних ставок ввізного мита) від 23.06.2009 р. № 15-рп/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-09>.
5. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995\\_004](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004).
6. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст] / Шевчук С. – К. : Реферат, 2006. – 848 с.
7. Головин В. В. Роль Европейского Суда в правовом регулировании таможенного дела государств Европейского Союза [Електронний ресурс] / Головин В. В. – Режим доступу : [http://www.mstu.edu.ru/publish/conf/11ntk/section10/section10\\_13.html](http://www.mstu.edu.ru/publish/conf/11ntk/section10/section10_13.html).
8. Рішення Європейського Суду у справі Функе (Funke) проти Франції від 25.02.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461438/2461438.htm>.
9. Коломоець Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації [Текст] : монографія / Коломоець Т. О. ; за заг. ред. В. К. Шкарупи. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 404 с.
10. Наку А. Таможенное право ЕС [Текст] : учебн. пособ. / А. Наку, Б. Кучер. – К. : ІМВ КНУ, 2003. – 189 с.
11. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Фулей Т. І. / Київ. нац. ун-т. – К., 2003. – 20 с.
12. Жорін Ф. Л. Правові засади митної справи України [Текст] : навч. посіб. / Ф. Л. Жорін, І. Н. Звягіна ; за заг. ред. Ф. Л. Жоріна. – К. : Магістр – XXI ст., 2005. – 384 с.
13. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук / Колодій А. М. : 12.00.01; 12.00.02 / Київ. нац. ун-т. – К., 1999. – 36 с.
14. Константи́й О. В. Теоретико-правові проблеми прийняття митних законів шляхом всеукраїнського референдуму [Текст] / О. В. Константи́й // Митна справа. – 2004. – № 3. – С. 66–69.
15. Авер'янов В. Б. Нові риси предмета українського адміністративного права [Електронний ресурс] / В. Б. Авер'янов // Персонал. – 2005. – № 4. – Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=83/>.
16. Гуцуляк І. Посилення адаптаційної складової у новій базовій угоді між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / І. Гуцуляк // Вісн. УЕPLAC. – 2007. – № 2. – С. 1, 6. – Режим доступу : [http://ueplac.kiev.ua/downloads/newsletter\\_02\\_ua.pdf](http://ueplac.kiev.ua/downloads/newsletter_02_ua.pdf).
17. Council Regulation (EC) № 479/2009 of 25 May 2009 on the application of the Protocol on the excessive deficit procedure annexed to the Treaty establishing the European Community (Codified version) // Official Journal № L 145.– p. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2009:145:SOM:EN:HTML>.
18. Мостовой А. Вступил в силу обновленный Таможенный кодекс Европейского Союза [Текст] / А. Мостовой // Юрид. практика. – 2008. – № 43 (565). – 21 окт. – С. 10–12.

19. Мостовий А. С. Зміни в митному праві Європейського Союзу [Текст] / А. С. Мостовий // Митна справа. – 2006. – № 5 (47). – С. 33–37.